

АНДРІЙ МАКЛАКОВ

ВЛАДА і НАСОЛОДА

ВИДАВНИЦТВО

ФАБУЛА
#PRO

УДК 33:001
М15

ВИДАВНИЦТВО
Ф А Б У Л А
#PRO

*Усі права збережено.
Жодна частина цієї книжки
не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу
власників авторських прав.*

Маклаков Андрій

М15 Влада і насолода / пер. з рос. О. Кожушко. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. — 240 с.

ISBN 978-617-09-5828-0

Книжка Андрія Маклакова — спірна і твереза, яка ламає рамки уявної політкоректності і змушує читача у зовсім несподіваному ракурсі поглянути на багато аспектів сучасної цивілізації. Що собою являє суспільство, яке, наче губка, просочене нарцисизмом? У чому полягають справжні мотиви сильних світу цього? Чи є небезпечною насолода, і якими є її наслідки? Чи справді все у цьому світі крутиться навколо грошей і влади?

Автору вдалося по-новому зібрати розрізнений «пазл» нашої дійсності і запропонувати оригінальні підходи до найрізноманітніших сфер життя суспільства: економіки та політики, західної філософії та культури, науки та релігії, гламурного середовища і таємних товариств.

УДК 33:001

ISBN 978-617-09-5828-0

© А. Маклаков, 2019
© О. Кожушко, пер. з рос., 2019
© «Фабула», макет, 2019
© Видавництво «Ранок», 2019

Зміст

Вступ	5
1. Влада і політика	11
Марність боротьби з розпадом	16
Розпад «великого Ми»	20
Розплата за вестернізацію	23
Глобалізація та світовий глум	26
Поклик Ктулху і майбутнє політики	27
2. Криза цивілізації	31
Вишуканий труп економізму	34
Ліквідація праці чи ліквідація капіталу?	40
Порно й політика	46
Що приховує сексуальний скандал?	48
Голос політичного фантазму	51
Порнополітичне «щось»	54
Narciss & Narcos: примусова наркотизація	56
3. Нарцисична матриця	61
Основні риси нарцисичної особистості	62
Два погляди на проблему нарцисизму	66
Нарцисична матриця і відтворення «браку»	68
Походження нарцисичної матриці	71
Приклад 9/11	72
Нарцисичні спільноти	74
Критерії нарцисичності спільноти	75
Спільноти розсіяні та ситуативні	79
Нарцисичне переродження	81
Трансгуманістична спрямованість	83
Нарцисизм у релігії	84
Уявлення про Бога	86
Збочені практики	88
Нарцисизм у політиці	89
Націоналізм	90
Глобалізація: оргія нарцисизму	93
Олігархія у яйці неолібералізму	94
Суспільство споживання	96
4. Непристойне	98
Криза релігії і сповзання в непристойність	102
Непристойне сексуальності та порнографія	105
Непристойне влади	107
5. Брутальні практики	110
Дресура персоналу	110
Узаконена жорстокість	111
Надмірна дисципліна	112
Медичний садизм і помилки	113
Бюрократизм і корупція	114
Катування та звірства: ексцес танатоса	114
Похмура насолода	119
6. Лики помсти	122
Місце помсти	124
Форми помсти	127

Помста низька і піднесена	130
Фантазми помсти	134
7. Інвазія гламуру	137
Зв'язок гламуру і нарцисизму	138
Гламур як дискурс	140
Дещо	142
Плебс і уречевлення	144
Падіння — піднесення	145
Блиск і пітьма. Потяг — відторгнення	147
Метаморфози тіла й особистості: метросексуал, вампір, комаха	148
Хвороба, розпад, смерть	153
Гламуризація політики та публічного простору	156
Влада порожнечі	158
8. Нарцис і постлюдина	161
Версії Менсона	161
Перемога краси, тріумф неподобства	164
Від «великої жратви» — до «оранусу»	166
Нарцисизм і гомосексуалізм	169
Два види «маніякальності»	173
9. Метаморфози фатальної жінки	178
«Об'єкт бажання» й універсалізація «моторошного об'єкта»	179
Чарівність неможливості	180
Трансформація інтимності й повсякденності	182
Заборона на справжнє задоволення: похмура радість	183
10. Віртуальне і реальне	185
Інший у віртуальному спілкуванні	187
Знищення Іншого	188
Денді та «нібито»	189
Парадокс гіперреальності	192
Гумор в Інтернеті	193
Гумор нарциса	195
11. Бритва «Ego cogito»	198
Катастрофа Оккама	199
Зачарованість собою	203
Вигнання Бога	205
Забуття буття	207
Християнство і відтворення «браку»	208
Розсіювання суб'єкта й антропологічний глухий кут	210
12. Космос	215
«Розщеплення» космосу	216
Криза науки і боротьба космології	219
Західна наукова космологія	221
Ведична космологія	223
Буддійська космологія	224
Космологія Урантії	225
Інші версії	226
Окультні уявлення	227
Космос «браку» і насолоди	229
Замість висновку. Спокуса забуття	232
Література	235
Іменний покажчик	236
Про автора	239

ВСТУП

Влада. Насолода. Могутність наказу. Насолода пануванням і підпорядкуванням...

Можна не думати про них, але від влади і насолоди нікуди подітися. Як вважав французький історик і філософ Мішель Фуко, влада — це зовсім не те, що захоплюють або втрачають, вона властива всім формам життя, оскільки являє собою один із видів відносин, а саме — відносини залежності.

Ось тут і починається найцікавіше. Варто людині, нехай навіть вона добре знайома вам і звична, отримати владу, як вона змінюється. Радикально змінюються стосунки у родині, варто тільки чоловікові або дружині зробити кар'єрний поступ. До смішного змінюється поведінка рядового, який отримав сержантські нашивки.

Але існують речі значно серйозніші та більш значущі. У ході знаменитого Стенфордського експерименту в серпні 1971 року психолог Філіп Зімбардо поділив групу добровольців на «охоронців» та «ув'язнених» — і наочно продемонстрував, що відбувається з людиною, яка отримала владу за умови, що з неї знято будь-яку відповідальність. Утім, і без експериментальних підтверджень це є очевидним — досить таких речей, як звірячі побиття протестувальників, катування в'язнів і військовополонених, свавілля чиновників. Прикладів більше ніж достатньо.

Дивно, але набагато менше уваги дослідників привертає вражаюча покірність страждальної сторони. Замість того, щоб об'єднатися і разом дати відсіч, жертви починають ображати і пригнічувати одне одного. Але в чому причина такої, здавалося б, неприродної поведінки?

Відповіді на це запитання і присвячено цю книжку.

Насолоду, що доставляється здійсненням влади, ми називаємо тут **«непристойною насолодою»**. Але чому, власне, *непристойною*?

Спробуймо розібратися. Насолода сама по собі — це не просто «радість буття», задоволення від споглядання краси природи або творів мистецтва. Вона завжди пов'язана з іншими людьми і при цьому є певний надлишок, розкіш, ексцес. Саме тому всі культури так чи інакше контролюють джерела насолоди, обмежують їх. У нашій культурі, наприклад, неприпустимими є сексуальні стосунки з дітьми, а адміні-

страція тюрем не має права катувати в'язнів. В інших культурах це дозволяється, але вводяться інші обмеження — припустимо, заборона з'являтися з відкритим обличчям на вулиці або їсти у присутності інших людей. Якщо ви порушуєте ці заборони, ви — незаконно насолоджуєтеся, і це неодмінно викликає обурення громадськості та відповідну реакцію влади.

Однак значно частіше нам доводиться стикатися з іншими формами непристойної насолоди: із публічною демонстрацією влади або пасивним зневажанням соціальних норм. Якщо ви балансуєте на межі, не порушуючи норм, а всього лише демонструєте здатність і готовність їх порушити, то ви вже отримуєте насолоду, чи не так? Насолода приниженням іншої людини, нехтування того, що є загальноприйнятим, — це і є непристойна насолода...

Непристойна насолода — головна втіха царедворців минулого, які вражали іноземних послів і простолюдинів блиском і розкішшю своїх палаців, шат і церемоніалів. Однак і сьогодні нею пронизане життя правлячих класів. Як відомо, Україна — одна з вельми корумпованих країн. Про боротьбу з корупцією говорять усі, кому не ліньки, проте корупціонерів, які зазнали покарання, — одиниці. Подібна невразливість, безсумнівно, приносить величезну насолоду політичному класу.

Звичайно, різницею в статусі неможливо знехтувати. Якщо ви — суддя, прокурор або народний депутат, то вам, за замовчуванням, дозволено багато що з того, чого не дозволено іншим. Ви перебуваєте у привілейованому становищі, яке саме по собі є джерелом насолоди.

Але все є не таким однозначним, про що, безсумнівно, здогадувався Мішель Фуко. Соціальні низи також отримують свою частку насолоди, нехай і не настільки яскравої, як непристойна, але такої, що теж має свої відтінки. Це — «похмура» насолода, темна радість, своєрідне задоволення, що доставляється власною покірністю. Зазвичай воно не має сексуального забарвлення, інакше його можна було б вважати мазохістським. Люди підкоряються лідеру, господареві, системі влади, але натомість отримують право пригнічувати тих, кого вважають нижчими за себе, і тих, хто не підкорився. Із цим пов'язаний пошук цапів-відбувайлів (неймовірно давній звичай!), яких карають, виганяють, а часом просто знищують. Так виникають касти недоторканих і опущених.

Аж тут у наших уявленнях про суспільство виникає тріщина. Воїстину нездоланний розлом. Філософи, політологи та економісти з рідкісною однастайністю вважають, що прагнення до влади є одвіку притаманним людині. Воля до влади — природна і незмінна. «Що поганого в тому, що вищий бажає панувати над нижчим?» — запитував Ніцше. Такої самої думки дотримувалися Гегель і Маркс, так вважають багато

сучасних мислителів. Раціоналізація прагнення влади та багатства — це мейнстрим¹ західної думки. І все начебто підтверджує цей висновок.

Але ми думаємо інакше. І вважаємо, що можливим є світ, який живе за іншими законами. Навіть наша цивілізація рано чи пізно зміниться іншою. Можливо, ми ще застанемо цю епоху.

Ця книжка — не тільки про насолоду, що породжується відносинами влади і панування, а й про нашу цивілізацію, яка нині переживає глибоку кризу.

Ми намагаємося знайти відповідь на питання, що означають для неї ці форми насолоди, відшукати їхній спільний знаменник у найрізноманітніших сферах людської активності: внутрішньому житті організацій і гламурних тусовках, стосунках статей, економічному житті, фінансовій системі та навіть в історії філософської думки... Людство накопичило величезні знання, але це переважно знання про повторювані процеси. Явища унікальні, тим більше у сферах духу або колективного несвідомого, ми усвідомлюємо лише з великими труднощами.

Сьогодні колишнє, монохромне, якщо можна так висловитися, уявлення про суспільство та рушійні сили історії змінюється іншим — складним, поліхромним і багатовимірним. І ця книжка — зовсім не претензія «осягнути неосяжне», а всього лише скромна спроба представити звичні речі під іншим кутом. Дивлячись на світ крізь призму людських відносин, ми побачили в ньому не тільки особливі ролі насолоди, а й іще дещо більш спантеличливе і небезпечне: **нарцисизм**.

Зрозуміло, саме поняття, що часто зустрічається на сторінках цієї книжки, не є новим. Жан Бодріяр, Славој Жижек, Кристофер Леш і багато інших дослідників указували на цей феномен, але з різних причин не оцінили його соціального значення. Ми ж, навпаки, звертаємо особливу увагу на те, що у самому ядрі, буквально у серці західної цивілізації вкорінено зовсім не «нормальний» і «раціональний» суб'єкт, а суб'єкт вельми специфічний — **нарцисичний**. Нарцисизм сьогодні — характерна особливість поведінки політичних лідерів, партій, великих корпорацій, організацій та установ, іноді цілих держав. Нарцисизмом пронизане все політичне й економічне життя не тільки Заходу, але й Росії з її божевільною і провокативною зовнішньою політикою.

За багато століть існування західної цивілізації нарцисизм, що був спершу притаманний лише правлячим елітам, було інституціоналізовано, оточено ритуалами, він став звичним, а тому — малопомітним. Він проник у тканину суспільства, у технологію відтворення людини та її бажань, що служить завданню увічнення панівних форм суспільних

¹ Мейнстрим — термін, яким позначають помірно-прогресивні напрямки будь-якого стилю.— *Прим. ред.*

відносин і зміцнення влади його лідерів, які найчастіше вважають за краще залишатися анонімними.

Фактор прихованих систем керування у житті західної цивілізації не можна недооцінювати. Недарма сказано, що справжня влада — це влада таємна. Таємні спільноти, як правило, наскрізь просякнуті нарцисизмом — вони спираються на жорстку ієрархію, культивують уявлення про свою «високу місію», заради здійснення якої підходять будь-які засоби, формують особливу мову і є вкрай мстивими щодо «відступників».

Нарцисичні спільноти ми вважаємо ключовим елементом західного суспільства. Влада їхня воістину безмежна. Важливо усвідомлювати — і це є одним із найважливіших мотивів цієї книжки, — що крім світових фінансів, економіки та геополітики, вони контролюють також і науковий світ. Фактично, усі наші уявлення про людину, еволюцію живої матерії та космос є цілеспрямовано сконструйованими і цілком нарцисичними. Західна людина щиро вірить, що людина — вінець творіння, а людство — унікальне і самотнє у Всесвіті. Коли ж вона стикається з речами, які не вкладаються в прокрустове ложе цієї парадигми, то реагує на них або як агент системи — категорично заперечуючи й отримуючи при цьому непристойну насолоду, або відмовляється вірити очевидному — і отримує «похмуру» насолоду. Доступ до істини надійно перекрито системою освіти, світовою мережею академічної науки, системою фінансування та медіа. Разом вони рішуче припиняють будь-які спроби отримання або розповсюдження небажаної інформації, знань і технологій.

Світ — це пастка з прекрасно відрегульованим механізмом — писав Жан Бодріяр, чії ідеї про неістинність, фальшивість популярних уявлень про дійсність лягли в основу знаменитої кінотрилогії «Матриця». Ці слова філософа підкріплюють нашу тезу про існування нарцисичної матриці — сукупності мереж різних установ, організацій та індивідуумів (університетів, засобів масової інформації, банків, міжнародних організацій, індустрії розваг, обивательської маси), що формують суб'єкта суспільних відносин, який є лояльним до системи, а також ієрархію керування. Ця матриця є складним колективним організмом. І якщо спробувати визначити мету її існування, то це є нескінченне відтворення самої себе, а зовсім не «прогрес», «демократія» і «процвітання».

* * *

Ті, хто пізнають, насамперед є прозивачами, вважав Ніцше. У цій книжці ми вводимо ряд концептів: «*нарцисична потреба*», «*брак*», *непристойна* і «*похмура*» *насолада*, а також низку інших.

Нарцисична потреба, що зазвичай трактують психоаналітики як жага поваги і захоплення з боку оточуючих, яка пов'язана із вразли-

вістю, нетерпимістю до критики, дріб'язковістю й іншим, розуміється нами як надлишкова мотивація, що притаманна нарцисам. Холодні та байдужі до інших людей, вони є дуже чутливими до всього, що безпосередньо стосується їхніх прав і готові зрушити гори на шляху до успіху. У цьому полягає їхня чимала соціальна перевага.

Нарцисична потреба проявляється в багатьох виявах: то як невситима жага загального захоплення, то як садомазохістський комплекс, то у вигляді одержимості споживанням або безмежній жадібності. Нарцисична потреба не притаманна традиційному суб'єкту. Це характерна риса і важлива ознака нарцисично зміненого суб'єкта. Своєю чергою «*брак*» — це колективна нарцисична потреба, яка перетворилася на соціокультурну та економічну домінанту, яка виявляється у формах користолюбства, споживацтва, прагнення наживи, монетизації людських стосунків. «*Брак*» — потужний рушій сучасного суспільства.

Це не означає, що ми заперечуємо факт існування «природних», уроджених нарцисів. Особистості такого типу можуть формуватися в найрізноманітніших умовах, але тільки західна культура перетворила їх з ізгоїв на героїв. Мимоволі згадується образ доктора Хауса — однойменний серіал багато років не сходив із телеекранів країн «золотого мільярда», переконуючи глядачів, що холодний і цинічний нарцис, яким фактично є доктор Ігорові Хаус, безумовно, гідний називатися героєм нашого часу. Г'ю Лорі, який зіграв цю роль, — безумовно талановитий, але варто хоча б на мить звільнитися від його чарівності, і перед вами вже не «доктор Життя», а «доктор Смерть», котрий з якоюсь демонічною, а насправді — непристойною насолодою повідомляє черговому пацієнтові: «Ви вмираєте».

Утім, типовий його пацієнт може скористатися можливістю отримати **додаткову насолоду**, заявивши щось на кшталт «мене ніхто ніколи не любив, я йду, хоч мене ніхто не зрозумів і не оцінив». Ця пара — непристойна насолода і «похмура» радість — має універсальний характер.

Нас часто запитують, як поводитися, зіткнувшись із нарцисом-начальником, родичем, потенційним партнером. Як бути, якщо ви мимоволі опинились у надрах нарцисичної організації? Звісно, універсальних порад тут бути не може, проте важливо пам'ятати про дві речі — вразливість нарцисів і їхню потребу в захопленні, і про їхню мстивість. Не сподівайтесь «виправити» нарциса. Не вступайте з ними у близькі стосунки. І всіма силами уникайте небезпеки стати об'єктом переслідування з боку нарцисичної організації або нарцисичного суб'єкта.

Значно складнішим є питання про витоки нарцисизму сучасної людини й усієї західної цивілізації. Перші ознаки нового, а нині типового для Заходу світовідчуття можна виявити ще у працях філософа-

францисканця Вільяма Оккама (1285–1347), який рішуче розділив Бога і людину, душу і тіло, звеличував раціональність — що і привело його до конфлікту із церквою.

Розповзання нарцисичного світовідчуття Європою чітко зафіксував і бельгійський економіст Бернар Ліетар у своїй книжці «Душа грошей». На думку Ліетара, світовідчуття європейців радикально змінилося після жакливної епідемії чуми наприкінці XIV століття. Серед цих змін — новий тип поведінки європейських еліт і їхнє ставлення до підданих, фінансова система, архітектура, одяг і навіть сексуальна поведінка знаті. Ці зміни були пов'язані і з появою нових технологій — зокрема, із промисловим виготовленням міцних алкогольних напоїв, монополією на яке заволоділа держава. Намітився тренд на наркотизацію населення, що мав величезне значення для становлення Росії.

Але чи є вихід із нарцисичної матриці? Простого шляху не існує — занадто щільними є мережі гіперреальності. Прорив до істини — завжди результат напружених особистих зусиль. Але сьогодні ми маємо для цього набагато більше можливостей, а на нашій планеті все ще зберігаються острівці людських спільнот, що не надто зачеплені вестернізацією й колективним нарцисизмом.

* * *

Від цього моменту мені доведеться говорити від «я». За роки, що минули після виходу книжки «Непристойні насолоди», світ змінився. Його покинув мій друг і співавтор — Олексій Костянтинівич Шевченко, людина надзвичайного розуму і таланту. Йому належить ряд ключових ідей, на яких заснована і ця книжка. Однак я не міг не враховувати тієї обставини, що у світі сьогодні позначилася нова тенденція — *disclosure* (розкриття). Багато що з того, що раніше було таємним, вийшло на світ, тому наш спільний текст було істотно перероблено та доповнено.

«Книжка для всіх — і ні для кого» — так назвав свій головний твір Фрідріх Ніцше. А книжку, яку ви зараз тримаєте в руках, я б назвав **книжкою для тих, хто бажає і прагне**. Для тих, хто прагне вирватися з пастки гіперреальності й повернути собі найдорогоцінніший дар — свободу. Свободу думки, почуття та уяви... І нарешті — свободу досягнення того, хто ми є насправді, чого хочемо, і куди йдемо.

Андрій Маклаков

Київ, 2019 р.

ВЛАДА І ПОЛІТИКА

Влада і політика є нероздільними. Коли ми говоримо про владу, то зазвичай маємо на увазі державну машину — уряд, поліцію, армію, суд... А політика? Який асоціативний ряд пов'язано з нею? Корупція, закулісні змови, махінації, моральний розклад, розкішні автомобілі, особняки, яхти, бізнес-джети, «відкати», офшори, підкуп виборців, брехня, хитрощі та цинізм. Деякі оглядачі навіть вважають, що політика «померла». Цікаво, що влада при цьому нікуди не дівається, вона була і залишається могутнім магнітом, який притягує жадібних і безпринципних кар'єристів. У цьому немає нічого нового, так було *ab antiquo* — мало не від початку часів. Але чому, власне, сформувалося уявлення про політику як про щось загниваюче, що розпадається?

Навряд чи можливо з точністю встановити, коли саме це сталося, незважаючи на спокусу знайти відповідь і кардинально вплинути на загалку. Однак перелічимо головні симптоми. Перший із них — **дроблення і нестабільність політичних утворень**. Стрімке збільшення кількості політичних партій, їхню нечисленність і некерованість, зростання сепаратистських і радикальних настроїв ми вже давно звикли сприймати як даність. Здавалося б непорушні парламентські партії розсипаються на очах і безслідно зникають. Натомість виникають нові партійні структури, укрупнюються, подаючи примарні надії на «довгожителство», і так само раптово розпадаються. У країнах Середземномор'я з кожною зміною уряду до парламенту приходять і нова «партія влади», яка згодом без особливого шуму зникає. Згадувати покійні структури вважається моветоном — сама думка про це не дає можливості бодай частково сподіватися на надійність політичних проєктів, які безперервно виникають і згасають.

Іронія полягає в тому, що епіцентром розпаду у Європі стала Бельгія, де базуються керівні структури Євросоюзу. Ця країна вже багато

років поспіль намагається розділитися на Фландрію та Валлонію. Аналогічний процес зачепив і Велику Британію, від якої прагне дистанціюватися Шотландія, при цьому не йдучи остаточно. Бунтівні регіони неначе «застрягли у дверях», торгуючись, маніпулюючи силами тяжіння й відштовхування, але при цьому уникаючи остаточної рішень, тобто відповідальності.

У країнах Латинської Америки політична стабільність після десятиліть путчів і переворотів, мала б просто підозрілий вигляд. Зазвичай західні аналітики вважають причиною нестабільності у країнах на південь від США незрілість і «перехідний характер» їхніх політичних систем, які, усе ж таки, нібито розвиваються в напрямку стабілізації та двопартійності. Про хронічний характер цієї нестабільності заговорили лише недавно (завдяки працям американських політологів Л. Вея і К. Левицького), коли остаточно з'ясувалося, що більшість країн континенту навіть не думають про перехід до «західної» моделі.

Це ж саме можна сказати про багато країн Африки та Азії. Після півстоліття транзитологічних сподівань і обіцянок там перехід до демократії так і не відбувся, натомість визріла безліч різновидів націоналізму і національних ідентичностей, які зі зброєю в руках відстоюють право на самовизначення. Курди, баски, бойовики нової ІРА, чеченці та палестинці — лише найбільш відомі приклади використання політичної нестабільності заради неї самої, що супроводжується створенням альтернативних державі владних структур. Жебрацькі околиці та багаті міста, прикордонні регіони, клани та корпорації прагнуть жити за власними законами, часто підкреслюючи свою автономність створенням символів, які лише сотню років тому могли належати тільки державі: гімнів, прапорів, системи нагород або особливої форми покарань.

Другим симптомом є **зміщення сил дроблення та сепаратизму** — вони, якщо можна так висловитися «ідуть униз», у дополітичну сферу. Із цим пов'язане і зрушення в мотивації. Наявним є не зіткнення цивілізацій, не боротьба двох світових таборів або різнорідних геополітичних інтересів, і вже, звісно, не боротьба ідей. Розкладання, атомізація своєї або чужої держави, злам глобального статус-кво не входить до планів правителів, — навіть якщо вони мають таку можливість. Прикладом може служити розпад Радянського Союзу, який створив для США більше проблем, аніж вигод. Політичну боротьбу змінила до- або навколополітична боротьба, яку часто приймають за підкилимну метушню або інтриги.

Але якщо світова політика зосереджується на отриманні торгових преференцій, доступі до технологій або ринків, чи може в ній зберегтися елемент Символічного¹, дещо «непрозоре»? Незмінним супутником сепаратистських рухів був і залишається тероризм, що видається глобальними медіа за породження абсолютного зла і безумства тих чи інших лідерів, що не піддається ніякій рефлексії. Насправді проблема тероризму є не настільки складною: останніми «ідейними терористами» були бойовики «червоних бригад», що діяли у Європі в 1970-х роках. Сучасний тероризм позбувся ідеологічного баласту: терор баскських сепаратистів, палестинців, «тигрів визволення Таміл-Іламу» або Аль-Каїди більше не несе ніякого сенсу, крім жаги прямої насолоди актами насильства та руйнування. Сценічна механіка сучасного тероризму, який перетворився на криваве відгалуження шоу-бізнесу, демонструє, що політика як сфера боротьби громадських альтернатив припинила існування. Іракські снайпери відстрілюють голови американським солдатам, виставляючи в YouTube ролики своїх «подвигів» не з любові до батьківщини або ненависті до окупантів — їм просто подобається вбивати. Желябов і Перовська були терористами, але врешті-решт отримали ореол жертв царського режиму, що вироджується.

Сучасний тероризм — це продукт самої системи, ба більше — він є **інтегрованим у систему**.

Хай би як скандально це прозвучало, але діяльність терористичних груп на території тієї чи іншої держави є важливим показником її успішності і служить підвищенню її престижу, приковуючи до терористичних актів увагу світових ЗМІ.

Зрозуміло, заднім числом завжди можна зробити заяву, прикритися гаслом, знайти політичну доцільність у цих, по суті, неpolітичних діях, чим, власне, і зайнята машина мас-медіа та сотні провладних політологів. Коли ж реальних терористів бракує, їх слід створити. Так, зокрема, у результаті фінансування ЦРУ найбільш боездатних груп ісламських бойовиків у Афганістані виникла горезвісна Аль-Каїда. І хоча дії ЦРУ були засуджені, цей віртуальний політичний продукт приніс своїм творцям не менші дивіденди, ніж найграндіозніший блокбастер.

¹ Символічне або символічний порядок — термін психоаналітичної теорії Жака Лакана. Порядок Символічного, поряд з Уявним і Реальним, — це один з елементів, що виділені Лаканом у спробі провести відмінність між елементарними реєстрами, складовими вимірювання людського існування. — *Прим. автора.*

У XIX столітті політика, навіть у найбільш цинічній версії «реалполітик», усе ж зберігала деякі зв'язки з державними інтересами, із Символічним. Парадокс полягає в тому, що політика сучасної держави, яка визначається групами «особливих інтересів», більше не є державною навіть у тих випадках, коли йдеться про вступ у війну і ведення бойових дій. Коли війна перетворюється на медійну акцію і під питанням опиняється саме уявлення про реальність держави та її монополію на застосування насильства, у сфері політичного виникає небезпечний розрив. Хай би там що казали про «заполітизованість» суспільного життя, політика і саме суспільне життя відходять у минуле, витісняються індустрією розваг, нашим колективним анестезіологом, «*painkiller*»-ом — «убивцею болю». Частка політики в мас-медіа неухильно знижується, так само, як знижується і довіра виборців до нових політичних проєктів — і правих, і лівих.

Будь-який політичний проєкт перетворюється на інформаційний продукт, і завдання політтехнологів та іміджмейкерів — перетворити свій посередній товар на повноцінне «нетто». Але як надати йому ореолу гламурності та вірусності? Як прищепити споживачеві відчуття «браку»?

Третій виразний симптом — **змішування позицій правих і лівих політичних сил**. Про подібність ідеологій Республіканської та Демократичної партій США сказано достатньо. Варто було б також звернути увагу на схожість і між малими партіями Північної Америки — чи то лібертаріанці, чи то прогресисти. До правих чи до лівих слід було б віднести численні партії «зелених» або утворення на кшталт «партії поміркованого розвитку в рамках законності», яку описано Гашеком (український БЮТ, «Форца Італія» тощо), що успішно розмножуються на всіх континентах? Уся відмінність між ними зводиться до різниці абревіатур і облич на передвиборчих плакатах. І хай би як страждали лідери великих партій або рухів через розкольніцьку діяльність соратників, які відхоплюють шматки організаційних структур, а потім створюють власні «феоди», їм нема чого заперечити проти мотивації, що лежить в основі такої поведінки: нарцисичної потреби, що задрапірована демократичною демагогією. У таких умовах будь-яка вимога лояльності, що не підкріплена фінансовими вливаннями, має абсурдний вигляд.

Не дивно, що в умовах, коли ідеологічний образ партій і так званих «громадських рухів» стає все більш розмитим, **різко зростає значення лідерів**. Обличчя вождя — обличчя партії. Лояльність вождеві стає

єдиною «скріпою» організації. Але тільки-но особиста відданість партійному лідеру стає провідним фактором життя організації, організація перетворюється на нарцисичну — з усіма наслідками, що випливають.

Як не дивно, але розпад, як правило, супроводжується дедалі більшою ригідністю режимів, їхнім закріпленням і втратою здатності своєчасно реагувати на зовнішні зміни. Причина цього — у *розділенні влади і відповідальності*, що є такою само важливою ознакою нарцисичного виродження правлячих еліт, як і параноїдальне посилення заходів безпеки з охорони перших осіб. Коли весь державний апарат — починаючи від дрібних чиновників і закінчуючи главами держав — не несуть ніякої відповідальності за свою діяльність, перестають у повному розумінні слова бути *відповідальними* особами, — це ознака розпаду, хай якою могутньою здавалася б держава. Допоки причини дроблення партій та організацій, зростаючих тенденцій до автономії, сепаратизму, ідейної невизначеності й меркантилізму суб'єктів політики залишаються нерозпізнаними, збоку вони мають вигляд мало не «злої долі».

Тим часом американський військовий аналітик Філ Вільямс у монографії «Від нових Середніх віків до нових Темних віків: занепад держави і стратегія Сполучених Штатів»¹ окреслив цілу низку причин занепаду державності. У тому числі нездатність більшості держав задовольнити потреби своїх громадян, живучість альтернативних лояльностей, підйом «суверенно вільних» транснаціональних сил, розростання міст і виникнення альтернативно керованих просторів, «пористі» кордони.

При цьому американський дослідник підкреслював, що головна складність полягає не у виявленні причин занепаду, а в розумінні їхнього кумулятивного ефекту і взаємного посилення. Однак Вільямс не звернув уваги на той факт, що в занепаді перебуває не лише державність, а й політична культура. Мистецтво ведення переговорів змінюється силовим тиском. Дедалі ширше використовують методи примусу — як економічного, так і військового, а також прямий державний тероризм. Занепад культури діалогу — важлива ознака руйнування не лише відчуття спільності людей або державності, але й самої політики.

Політика втрачає об'єктність, свій колишній зміст. Політика — так само, як і війна — більше не є сферою боротьби ідей, це сфера панування однієї-єдиної «ідеї»: «браку».

¹ Williams, Phil. From the New Middle Ages to a New Dark Age: The Decline of the State and U. S. Strategy. 2008.

Марність боротьби з розпадом

Деякі західні дослідники вже звернули увагу на те, що змінюється не тільки характер державності, а й те, що можна назвати «духом часу». Серед ознак цього процесу (знову посиляюся на Філа Вільямса) — поява інститутів з юрисдикцією, що перетинається і конкурує з державами; перетворення кордонів держав із ліній на карті на живі простори, що мають характер і динаміку, які часто є несумісними із завданнями центрального уряду; нерівність і маргіналізація деяких груп населення; оскарження прав власності, статусу, законності, особливо у злиднених районах мегаполісів; виникнення географічних і соціальних регіонів, які живуть за «законами джунглів»; усе більш виразне розходження між динамічною й технологічно розвинутою Північчю та відсталим Півднем. Як зазначає Вільямс, «небезпека полягає в тому, що нові Середні віки можуть виявитися переходом до нових Темних віків. Світ уже зіткнувся не лише з дефіцитом безпеки, але й із дефіцитом керованості. Обидва ці процеси найближчими десятиліттями будуть швидше посилюватися, ніж затухати. Ба більше, вони будуть взаємно посилюватися найбільш непередбачуваним, руйнівним і небезпечним чином». Інший дослідник — Філіп Черні,— розглянувши ці симптоми, які він назвав «ознаками неосередньовіччя», дійшов висновку, що «вони створюють довгостроковий “стійкий безлад”».

Для ентузіастів капіталізму на пострадянському просторі все здається не настільки драматичним. Жорстка вертикаль влади, що створена в Росії Володимиром Путіним, певною мірою замінила втрачений вимір Символічного, утримавши Росію від наближення розпаду. Те ж саме можна сказати і про Білорусь, де політичний режим було фактично заморожено. Однак в Україні події пішли іншим шляхом, що і призвело до тривалої політичної нестабільності. Її найвищий законодавчий орган, створюючи все нові заборонні акти, систематично порушує ті, що вже існують. Як зауважив один український політолог, «усі слова втратили референції».

То в чому ж причини розпаду? Напевно, не в глобалізації, що давно перетворилася на «смітник непізнаного». Її вплив західним політологам не вдалося оцінити по-справжньому навіть після краху транзитивістського дискурсу про перехід до демократії. Усе, що сьогодні відбувається в політології,— це спроби раціоналізувати поведінку електоральної стихії, приймаючи поведінку політичних гравців за дещо самоочевидне.

Навіть такий безкомпромісний критик системи як Ліндон Ларуш вбачає коріння розпаду в змові еліт, у їхніх моральних якостях. Але ні Ларуш, ні Вільямс не звертають уваги на загальну мотивацію їхніх агентів, що лежить в основі всіх згаданих явищ: *нарцисичну потребу, «брак»*. Будь-який Символічний вимір тут виключено. І хай би до якої із передбачуваних причин ми звернулися — чи то це вплив транснаціональних структур або локальної лояльності, утрата керованості, корупція, зниження ефективності державного управління,— насправді всі вони виявляються настільки взаємопов'язаними, що будь-які спроби їхнього розгляду окремо приречені на провал.

Розпад не підлягає контролю. Рекомендації з боротьби з корупцією, використання міжнародних рейтингів корумпованості, прозорості, індексу людського розвитку тих чи інших країн, так само, як і проведення самітів, боротьба за права людини, проти застосування тортур, торгівлі людьми або дитячої порнографії, приносять результати, що вражають своєю скромністю. Так само полягає справа і з дуже поширеним нині «закручуванням гайок» за допомогою впровадження біометричного контролю, систем стеження й обмежень під час перетину кордонів. Усе це свідчить скоріше про безсилля урядів, аніж про їхню силу. Не маючи можливості контролювати процес у цілому, вони намагаються взяти під контроль деталі. Приблизно так бездарний менеджер, який не вміє грамотно налагодити роботу, карає підлеглих за непунктуальність або дрібні помилки у звітності.

На тлі провальних спроб відновлення керованості стає очевидною неможливість дієвих реформ: кожна з них стикається з *неможливістю політичного висловлювання*. Будь-яке політичне висловлювання трактується противниками як щось особисте. Боротьби ідей фактично немає — її замінила боротьба персон, яку медіа висвітлюють, як сутичку боксерів на рингу. Чи можна засуджувати за це коментаторів, якщо широкий загал практично втратив інтерес до політики й лише зрідка викинує в тих чи інших формах свою лютість?

За відсутності політичних ідей усе, що залишається від політичного,— це пусте зсередини слово: реформи. Але реформи, що спрямовані на боротьбу з розпадом, призводять тільки до його посилення. Що інтенсивніше вони проводяться, то більш вузькою стає система, немов сипучий пісок або ньютонівська рідина. Розпад, як усепоглинальний монстр, охоче поглинає будь-яку енергію, що спрямована проти нього, і від цього тільки посилюється.

Проблема ускладнюється ще й тим, що спостерігачам не вдається вийти за межі системи, спертися на щось зовнішнє щодо неї (якщо, звісно, у них і справді є таке прагнення). На це вже звертали увагу філософи-постмарксистки Майкл Гардт і Антоніо Негрі у своїй роботі «Імперія». Практично в будь-якій країні можна спостерігати ті ж самі ознаки розпаду, що й повсюди. Якщо скористатися фізичною термінологією, тут відсутнім є прояв нелокальної взаємодії: для проявів розпаду не існує ані фізичних, ані мовних, ані політичних кордонів. Він відбувається одночасно й повсюди, відрізняються тільки його прояви, інтенсивність, але не суть.

Тема політичної корупції й аморальності політиків (секс-скандали, нехтування інтересами виборців, демонстративна розкіш тощо) міцно затвердилася на сторінках «жовтої преси» разом із капризами стихій, нещасними випадками, кримінальною хронікою та новинами гламурної тусовки. І все ж, незважаючи на гадану загальність, тут присутнім є виразний *внутрішній поділ*. «Господи, до чого вони докотилися!» — ці слова звучать щонайменше від часів Французької революції — першої з революцій, чиею рушійною силою була відраза до правлячого класу, що вироджується. Саме по собі розкладання політики передбачає чіткий поділ на *ми* і *вони*. *Ми* — це ті, хто розкладанням не зачеплені. *Вони* — ті, хто ним насолоджується. Так фіксується дистанція між тими, хто керує, і тими, ким керують, а також існування певної норми відносин, яка грубо порушується.

У цьому явищі існує цікавий оптичний феномен: те, що одній стороні бачиться великим і очевидним, для іншої здається дрібним і незначним. Так полягає справа з корупцією. У надрах правлячого класу її вважають такою собі «прозою життя», що не заслуговує на широке обговорення, тоді як поза його межами має вигляд зловісного симптому розпаду, який охопив геть усе. Так само йде справа, з одного боку, із непотизмом (торгівлею посадами), незаконною приватизацією, рейдерством, а з іншого — падінням культури праці, пасивністю виборців, епідеміями соціальних хвороб.

М. Гардт і А. Негрі підкреслюють: «Форми, у яких проявляється розкладання, є настільки різноманітними, що будь-яка спроба їх перелічування нагадує спробу вичерпати море чайною ложкою». Воно завжди виступає для нас як щось зовнішнє — ані правлячий клас, ані маси не у змозі прийняти самих себе як фактор і умову розкладання політики.

Лише за півстоліття після того, як Раймон Арон, французький філософ, політолог і публіцист, розмірковував про долю демократії, занепад держави і розкладання політики стали настільки загальними, що фактично припинили бути об'єктами рефлексії, незважаючи на те, що глобалізація, повзуча економічна криза і, нарешті, сучасне рабство — «це темне підчерев'я глобалізації», як висловилася Гіларі Клінтон, — є інтимно взаємопов'язаними. Але що ж, урешті-решт, вивело їх на сцену? Не дивуйтеся: жага процвітання, прагнення до прогресу і демократії, підвищення конкурентоспроможності. Тобто — його величність «брак».

Після десятиліть суперечок про цінності демократії, у яких у результаті здобули перемогу демократи, несподівано з'ясувалося, що демократія аж ніяк не є універсальною цінністю, позачасовою ідеєю, і посправжньому гарна лише в момент свого становлення, коли вона змінює деспотію. За одне-два покоління демократія «занедужує», і тоді нарцисична деградація правлячих еліт перетворює колишні переваги демократичних режимів на їхню протилежність: правителі й ті, ким керують, розходяться все далі, але при цьому стають усе більш схожими одне на одного у своїх мотиваціях.

Отже, розпад політики — ознака враження її суб'єктів нарцисичною потребою та її матеріальним еквівалентом — «браком». Розкладання режиму — наслідок його нарцисичного виродження. Але чому такими живучими є режими «невдалих держав», які не збираються зникати з політичної карти світу?

«По суті, здатність бачити розкладання — це, якщо скористатися висловом Декарта, *“la faculte la mieux partagee du monde”*, найпоширеніша здатність у світі», — вважають М. Гардт і А. Негрі. Важливішим є інше — набуття здатності бачити *творчі*, породжуючі сили, що врівноважують хаос у «біополітичному тілі». «Своєрідність сьогоденішнього розкладу полягає в тому, що замість розриву спільності сингулярних тіл і перешкодження її діяльності має місце розрив продуктивної біополітичної спільності й перешкодження її життю».

Ніякий режим не є життєздатним, якщо він не отримує рівноваги із силами творення в «біополітичному тілі», що об'єднує і «ми», і «вони». Існування сил творення відкриває нам очі на паразитизм і патологічність сил, які є рухомими «браком» і утворюють — подібно до ехінокока в печінці людини, яка заражена паразитом, — порожнечу, що постійно розширюється й у якій він тільки й може існувати.

Розпад «великого Ми»

Коли попередні прихистки Символічного — держава, політика, мистецтво — занепадають, зазнаючи нарцисичного переродження, релігія перетворюється на «гето піднесеного». Десимволізований, «спустошений» реальності можна протиставити тільки духовність. Це дуже складне поняття. Духовність передбачає не тільки спілкування з вищими інстанціями, але і шлях страждань. Православна традиція, уся її історія, сакралізація мучеництва і практика тривалих постів і утримань стверджує одне: не можна досягти благодаті, не пройшовши крізь випробування, самообмеження і страдання. Християнство є невіддільним від ідеї мучеництва.

Тим часом, іще Ріхард фон Крафт-Ебінг — австрійський і німецький психіатр XIX століття, невропатолог, кримінолог і засновник сексології — виявив міцний зв'язок релігійного та сексуального екстазу. Відродження ролі релігії в посткомуністичних державах як прихистку Символічного мало зворотний бік — поширення проституції та порнографії, які отримали потужний імпульс завдяки розвитку інформаційних технологій. Тим самим релігія, яка втратила наприкінці XX століття значну частину свого сексуально-енергетичного змісту, а також позбулася можливості контролювати сферу бажань, утратила і значну частину колишньої привабливості. Ані політика, ані релігія більше не мають колишньої могутності.

Але що або хто її має? Очевидно, тільки синтез усіх трьох вимірів — тоталітаризм. «Тоталітаризм» — поняття, що запроваджене філософом Ганною Арендт, — хоча і набув широкої популярності в середині минулого століття й пережив своєрідну «реінкарнацію» в 1990-х роках, сьогодні бачиться досить спірним, якщо не безнадійно застарілим. Якщо капітал пропонує нам утамування «браку», а «сади насолод», що культивують порнографією, утамовують нарцисичну потребу, то тоталітаризм у певному розумінні є альтернативним тому й іншому: він пропонує інший порядок бажань, інший, більш високий рівень співвідношення сил творення і «браку».

Ганна Арендт зафіксувала лише зовнішні інституційні прояви тоталітаризму, але звела його до чистого насильства, певного «абсолютного зла». Вона не помітила, що в державі, у якій відсутня конс'юмеристська ідеологія, існує потужний магнетизм, який і до цього дня притягує людей. Багато хто й сьогодні був би не проти повернутися в той час: їм не вистачає тієї гостроти бажань, тієї визначеності, «ясності ідеалів».

Ба більше, сьогодні вже говорять про «ліберальний тоталітаризм», хоча єдине, на що вказує це поняття,— це тотальність «браку».

«Економічне диво», яке було здійснено сталінським СРСР, стало на Заході об'єктом захоплення в середовищі інтелектуалів. Слід пам'ятати ще й про те, що за роки правління Сталіна радянська еліта (за винятком небагатьох письменників і акторів) жила досить скромно. «Брак», так само, як і нарцисична потреба, був «націоналізованим». Відповідно, відбулося вивільнення величезних сил творення, масового ентузіазму людей, які чекали близького поліпшення свого становища. Не треба забувати й про те, що до революції 1917 року зростання населення в Російській імперії протягом декількох століть випереджало зростання виробництва хліба, через що становище селянства постійно погіршувалось і перед революцією стало в повному розумінні нестерпним. Репресії щодо сил «браку» за роки правління Сталіна велися найбільш ефективним способом — за найширшої підтримки знизу,— а головним пріоритетом державної політики була модернізація, а не споживання, що й дало можливість здійснити індустріалізацію.

Славой Жижек запровадив інше визначення тоталітаризму, указавши на його радикальну відмінність від авторитарного правління. Формула авторитаризму, на його думку, має такий вигляд: «слухайся — і мені начхати, що ти про це думаєш». Тоталітаризм же вимагає іншого: «слухайся — і отримуй задоволення». Ось чому так швидко згасає запал колишніх в'язнів тоталітарних режимів, щойно вони стикаються з реальністю «суспільства споживання». Усі вони були «борцями за свободу», державниками, а зовсім не борцями за необмежене споживання. У цьому плані показовим є приклад Олександра Солженіцина. Здійснивши акт символічної відплати, цілком викривши, як йому здавалося, механізм функціонування ленінсько-сталінського режиму, він при цьому залишився державником, прихильником «великого Ми».

Важливим моментом у цій схемі реалізації бажання є те, що любов до піднесеного об'єкта є можливою лише за наявності протилежної можливості — нищого об'єкта, цапа-відбувайла, за допомогою якого каналізуються імпульси насильства. Якщо є світло, повинен існувати й морок. Звісно, ця схема суперечить сучасному ліберальному запереченню будь-якої негативності. Інакше кажучи, Символічне затверджується лише тоді, коли наявним є його антипод, коли можливою є редукція людини («ворога ідеї» або «ворога народу», неважливо) до недолюда, чужинця, на якого звалюються всі гріхи.

Концепція «великого Ми» стара, як світ. Французький філософ і культуролог Рене Жирар у серії робіт («Речі, що приховані від створення світу», «Цап-відбувайло», «Насильство і священне») блискуче продемонстрував роль насильства в народженні та становленні людських суспільств. Його успішно використовували в давньогрецьких полісах, де щороку з міста виганяли спеціально відібраних бідолас (pharmakos), у середньовічних містах (у ролі *pharmakos* тут зазвичай були євреї), його відгомони донедавна зберігалися навіть у сучасному Парижі у вигляді звичаю «убивства чорного кота». В американській армії одним з улюблених слів у сержантів є епету — «ворог», яке служить головним емоційним ключем у формуванні психіки новобранців. Ворог — це той, хто не заслуговує ані найменшого співчуття, хто підлягає безумовному знищенню.

Так чи інакше, але все це успішно працює на збереження єдності спільноти, збалансовуючи її емоційне життя. Недарма у в'язницях по всьому світі існує каста «опущених» — її формують самі ув'язнені, щоб на цьому тлі зберігати бодай жалюгідні рештки людської гідності.

Але в'язниця — це замкнутий, інкапсульований простір, де все на виду, емоції «зашкалюють», і схеми міжособистісних відносин є очевидними. Інша річ — простір геополітики. Суспільство споживання — принаймні, у тій його екстенсивній версії, що існувала в 1950–1960-ті роки, — явно суперечило цій схемі, що було сприйнято як гуманізація і «полівіння». Однак ані соціум, ані капітал самі по собі аж ніяк не прагнули стати гуманнішими. То була боротьба капіталу, що шукає нові ринки, і того, що залишилося від колишніх націй, — так званої «традиційної ідентичності», у якій очікувано переміг капітал. Із відходом у минуле даної схеми реалізації бажання у країнах Заходу збігся і крах традиційної американської ідентичності, що зберігалася, як стверджував С. Гантінгтон у роботі «Хто ми?», до середини XX століття. Цікаво, що традиційна американська ідентичність зникла практично одночасно зі зникненням написів «тільки для білих» на початку 1960-х років.

У США розпад «великого Ми» протікав вельми драматично. Останнім великим сплеском традиційної американської ідентичності стала антикомуністична істерія 1950-х років, а потім антипорнографічні судові процеси 1960–1970-х років і діяльність організації «Моральна більшість». Далі відбулася активізація боротьби чорношкірої меншини (і всіх інших меншин) за свої права, що була підтримана із центру. Хай би що казали критики американізму, але Мартін Лютер Кінг ніколи

не став би цивільним святим і одним із мучеників Америки без сприяння (або, щонайменше, нейтралітету) офіційного Вашингтона. Підпорядкування південних штатів новій расовій політиці почалося вже на початку 1960-х років. Можливо, таким самим «святим» став би й видавець Ларрі Флінт¹, якби куля фанатика не паралізувала його, а вбила.

Насильство, яке більше не здатне пов'язувати людей у єдине ціле, змушене було шукати інші, зовнішні об'єкти. В іншому разі національна ідентичність розпадалася на очах. Спроби президента Рональда Рейгана представити СРСР «імперією зла» Союзу були не чим іншим, як прагненням воскресити образ ворога (угамувавши при цьому апетити ВПК). І поки ворог твердо тримався на ногах, популярність президента була рекорди, але щойно СРСР розпався, колишнє патріотичне піднесення пішло на спад.

Події 11 вересня 2001 року, за всієї їхньої трагічності, стали воістину «даром небес» для Америки — за одну мить було відроджено образ ворога: цього разу ним виявився «світовий тероризм», який персоніфікувався в особі Усами бен Ладена. Американці знову сповнилися відчуттям «великого Ми» і прагненням відновлення порушеної гідності — фактично, помсти, яка, як відомо, також є одним із видів насолоди. Болісно тривалу кризу, що почалася після расової емансипації, емансипації жінок і сексуальних меншин, було тимчасово подолано. Але тільки на деякий час, оскільки вододіл за лінією «осіле кероване населення — кочова владна меншість» не лише нікуди не подівся, а й продовжує поглиблюватися. Тим часом «велике Ми» повільно розсипається, як пляжний замок, що збудований із піску і на піску.

Розплата за вестернізацію

Однак рано святкувати «тріумф гуманізму». Неможливо ігнорувати те, чим його сплачено. Це створення нових вибухонебезпечних спільнот, розростання непристойного і каналізація прагнення до насильства

¹ Ларрі Флінт (1942) — американський видавець і глава фірми «Larry Flynt Publications» (LFP), засновник порнографічного журналу «Гастлер», власник мережі стрип-клубів. У 1978 році Флінт став жертвою пострілу Дж. Франкліна (відомого вбивці-расиста), відтоді змушений пересуватися в інвалідному візку. Журналу «Гастлер» та еволюції персони Флінта присвячено чудову книжку Лори Кіппіс «Bound and Gagged: Pornography and the Politics of Fantasy in America». У 2017 році Ларрі Флінт оголосив про винагороду в 10 мільйонів доларів тому, хто надасть матеріали, що сприяють імпічменту президента США Дональда Трампа.— Тут і далі прим. автора.

новими, раніше не відомими способами. Найбільш очевидний для українців приклад — це, звісно, війна на Донбасі, проте вона зовсім не є чимось винятковим: локальні військові конфлікти й етнічні чистки давно стали «невидимою повсякденністю» для цілих регіонів планети. Такою, на жаль, є розплата за вестернізацію: перше, до чого вона призводить, — це не створення суспільства споживання, а віддалення національних еліт від своїх народів і етносів. Еліти більше не бажають відповідати за їхнє благополуччя, оскільки поглинені лютою боротьбою за владу з політичними супротивниками.

За даними ООН, у світі щороку стають біженцями близько 20 мільйонів людей. Іще 20 мільйонів опиняються в трудовому й сексуальному рабстві, причому навіть у розвинених країнах Заходу таких людей, за оцінками правозахисних організацій, налічуються сотні тисяч. Число трудових мігрантів, які змушені залишати батьківщину, узагалі не підлягає обліку. Однак досі ніхто не пов'язує ескалацію насильства у країнах світової периферії з потужним культурним тиском Заходу. Можна погоджуватися або не погоджуватися з тезою С. Гантінгтона, що «межі ісламу позначені кров'ю». Проте, уся периферія світової системи капіталізму демонструє нам, що люди скоріше готові вбивати і бути вбитими, ніж змиритися з тим, із чим змирилися німці в 1945 році, — із життям без чітко сформульованого сенсу. У результаті загинули або були загнані в гето цілі етноси.

Що, із точки зору даного контексту, відрізняє посткомуністичні країни від західних демократій? Іще задовго до 1991 року або руйнування Берлінської стіни в них відбулася приватизація «браку». Якщо «соціальний екскремент» раніше був зосереджений у «місцях не надто віддалених», а «брак» — у кабінетах керівництва, то з початком його приватизації суспільство виявилось розділеним на рабів і «хазяїв життя». Цапами-відбувайлами стали всі. Так, трансформації, що відбувалися після розпаду Радянського Союзу, частково можна пояснювати й так, як це робив видатний критик постіндустріального суспільства Ліндон Ларуш: «...Хто вони такі — ці нові російські ліберали? Велика частина їх — вихідці з елітарних родин, із партноменклатури. Їхня молодість припадає на 1980-ті роки. Тобто, це діти так званих шістдесятників, які виховувалися в атмосфері зневіри та цинізму. Їхніми ідеалами стало надмірне споживання, те що називалося красивим “закордонним життям”. Тому підкупити таких людей було зовсім не складно. В епоху Горбачова вони одразу надбали величезні багатства. Але за рахунок чого? За рахунок руйнування країни та її промисловості».

Ми не говоримо тут ані про причини, ані про наслідки, а лише про взаємозв'язок. У редукуванні Символічного, в експансії «браку», у нарцисичному виродженні правлячих еліт чітко проступає причинно-наслідковий зв'язок із втратою будь-якого «*social cohesion*», «громадянського суспільства», якого гостро потребують ідеологи Євросоюзу і Сполучених Штатів, а також націоналістичні лідери безлічі інших країн.

Цим визначається багато що. Що нижче фокусується «брак», то більш крихким, більш роздробленим стає «велике Ми», на зміну якому приходить маса дрібних націоналізмів, нарцисичних ідентичностей і просто гіпертрофованих «Я». Колишнє «Ми, народ» змінює уявлення про те, що «держава — це я»; відчуття приналежності до чогось великого змінює егоїстична замкнутість і відчуття фальшивості того, що відбувається.

Для системи, яку неможливо подолати активним опором, загрозу являє тільки масова апатія. Для подолання зростаючої пасивності виборців політикам доводиться витратити всі мислимі й немислимі ресурси, включно з державним насильством або мімікрією під улюбленців публіки. Якби Джордж Буш не скористався можливістю розпочати війну в Іраку, він був би змушений — так само, як Блер, Берлусконі чи Саркозі — удатися до найбільш витонченої демагогії та мімікрії, щоб зберегти бодай якусь видимість моральної легітимності. І схоже, єдина категорія політиків, якій це ще вдається, окрім тих, хто готовий до здійснення етнічних чисток або розв'язування збройних конфліктів, — це ті, хто остаточно змішав політику з лицедійством.

Активна «гра на пониження», гламуризація політики, злиття її з шоу-бізнесом і секс-індустрією, а також безнадійні спроби «відродження духовності» шляхом нагнітання націоналістичних пристрастей — такою є плата за післявоєнний «прогрес гуманізму», що вивільнив сили «браку».

Не треба бути пророком, щоб на тлі дедалі частіших спроб закручування гайок під приводом боротьби з порнографією, наркоманією або алкоголізмом, «відродження духовності», що вживаються правлячими колами, передбачити маргіналізацію і спустошення всього, що вкладається в поняття «суспільство». Коли політика з процесу рефлексії та обміну ідеями перетворюється на недиференційоване «нетто», суспільство, своєю чергою, перетворюється на підступні соціальні брижі. Одночасно із цією тенденцією наростають розпад і баналізація політики та суспільного життя, відбувається злиття публічного й інтимного, розкладання всього, що раніше визначалося поняттями «народ», «нація»

і «державна політика». У цьому проявляється принцип реверсивності: десятиліття — ба більше, століття — нарцисичного захвату владою й експансії «браку» обертаються перманентним розпадом політичного тіла.

Глобалізація та світовий глум

Професор Лондонської школи економіки Річард Сеннет у книжці «Падіння публічної людини» звернув увагу на проблему змішування публічного й інтимного просторів, коли все таємне, приватне демонстративно вихлюпується назовні, а суспільний простір, ідеї та цінності деградують. Важко не погодитися з його твердженням: «Уся логіка розвитку технологій ХХ століття підпорядкована цій відкритості вираження». Але в чому причина потягу до «легкості самовираження», яка руйнує публічний простір, чим його мотивовано?

На це Р. Сеннет, оцінивши реальний масштаб проблеми та її наслідки, відповіді не дає, відзначаючи лише, що «у соціальних відносинах затверджується нарцисизм через втрату інтересу до групового Его». Спонукальним мотивом дослідник вважає страх: «Сам страх безособовості, що керує сучасним суспільством, спонукає людей уявляти собі співтовариство в дедалі обмеженішому масштабі». І далі: «Це організовує сім'ю, школу, сусідську громаду; це ж саме дезорганізовує місто і державу».

Що стоїть за фразою «уявляти собі співтовариство в усе більш обмеженому масштабі»? Може здатися, що йдеться лише про деяке зниження довіри між людьми, формування клімату загальної підозрілості. Однак в основі цієї втрати лежить зміна ставлення до Іншого, утрата об'єктності, що є настільки характерною для нарцисів.

Можна посилатися на різні причини: технологічний розвиток, тотальне уречевлення і, нарешті, демографічний вибух. Справді — від кількості людей, що живуть на планеті, дещо залежить. Якщо ви зустрінете незнайомця після трьох днів шляху крізь тайгу, ця зустріч стане для вас подією. Люди, що дихають вам у вухо, бо притиснуті до вас у натовпі, — лише прикра незручність. Іншу людину вже не сприймають як повноцінну особистість, перетворюючи на живу істоту, яка придатна лише для того, щоб з її допомогою підвищувати свою самооцінку або вгамовувати нарцисичну потребу.

У чому Р. Сеннет, схоже, має рацію, то це у визнанні більшої стійкості малих організацій. Незважаючи на те, що сьогодні близько половини шлюбів розпадаються, сім'я як інститут є більш стійкою до нарцисич-

ного виродження, ніж місто або держава. Принаймні, її тримають на плаву не тільки економічні інтереси, а й солідарність подружжя (вона як і раніше існує). Але сім'я — смертна. Держава — ні, тому вона здатна функціонувати, навіть методично знищуючи своїх громадян і підтримуючи біологічну основу життя майбутніх поколінь.

Р. Сеннет, принаймні, правильно поставив запитання — і спробував дати на нього відповідь. Водночас Умберто Еко у статті про «втрачену прихованість приватного життя» представляє погляд розгніваного технократа і, мабуть, найбільш поширену на Заході думку. Відомий письменник і поп-інтелектуал констатує, що втрата приватності — «прайвесі» — пов'язана із глобалізацією засобів обміну інформацією, економіки тощо. Цьому стану речей протиставляється «утрачений рай» минулого. Коли У. Еко міркує про «стару добру» плітку, він, як не дивно, вважає її основою конфіденційності. А шкодуючи за втраченим «ароматом таємниці», вважає, що винне в усьому «суспільство ексгібіціоністів і вуаеристів», відмовляючись проникнути поглядом під райдужну поверхню повсякденності, яка взагалі його цілком улаштовує.

Це — погляд технократа й керівника, який значною мірою є заангажованим системою. Ми ж пропонуємо інше визначення: **глобалізація являє собою тотальне поширення нарцисичного ставлення до світу.** Тобто нарцисичного споживання, форм спілкування, по-споживацькому зневажливого ставлення до Іншого. Усе решта — вторинне. Глобалізація є наслідком зсуву в емоційному житті, запізніле відкриття якого на Заході (достатньо згадати галас навколо емоційного інтелекту¹) саме по собі здається курйозним симптомом загального божевілля в середовищі інтелектуалів.

Поклик Ктулху і майбутнє політики

Щоб усвідомити, який вигляд має майбутнє політики, доведеться вийти за межі власне політичного. «Необхідно простежити, скільки різноманітних форм і витончених форм рабства підстерігає людину і приваблює її» (Н. Бердяєв, «Про рабство і свободу людини. Пан, раб і вільний»).

¹ Емоційний інтелект (англ. *Emotional intelligence*) — здатність людини розпізнавати емоції, розуміти наміри, мотивацію та бажання інших людей і свої власні, а також здатність керувати своїми емоціями та емоціями інших людей у процесі виконання практичних завдань. Дослідники звернули увагу на цю сферу людської психіки лише наприкінці ХХ ст.

Спокуса панування, так само, як і спокуса рабства,— два боки однієї монети: нарцисичної схеми «піднесений об'єкт — принижений об'єкт».

Як вважав видатний російсько-французький філософ Олександр Кожев, ядро гегелівської філософії утворює діалектика відносин пана і раба. Діалектика ця полягає в тому, що «пан, який ризикував життям у боротьбі за визнання і переміг у ній, робить своїм рабом того, хто вважав за краще жити в поразці, замість того щоб померти в битві. Функція раба полягає в тому, щоб задовольняти бажання пана,— тобто створювати для нього світ, який пан може спокійно споживати. Але в результаті раб отримує можливість маніпулювати бажаннями пана і його світом, а пан прирікає себе на штучне життя у витворі мистецтва, яке раб для нього сконструював і тим самим домігся панування над паном. Пан стає рабом свого раба» (Б. Іройс, «Поневолені боги: кіно і метафізика»).

Жак Лакан вважав модель «раб — пан» фундаментальною для формування суб'єкта. Але це далеко не вичерпна точка зору. У доісторичний період — значно більш протяжний — моделі відносин були іншими. Лише в історичний період, який Льюїс Мамфорд називав «епохою людинорозмірних машин», модель відносин «раб — пан» перемогла і стала фундаментальною.

В епоху краху Символічного ми спостерігаємо постійну симуляцію відносин панування та рабства, таку собі соціальну гру. «Храми надспоживання» — так само, як і вся сфера обслуговування,— пропонують можливість зіграти в неї, щоб ненадовго вирватися з полону буденності, яка трактується як «сірість». Подібний погляд старанно нав'язують за допомогою всіх засобів мас-медіа. Це і фантастично яскраве й насичене почуттями життя героїв телесеріалів, і сексуальні подразники візуальної реклами, і цикли телепередач про подорожі в екзотичні країни, не кажучи вже про випуски новин, що демонстрували катастрофи та війни, або привабливість розкішного життя панівних класів.

«Храми надспоживання» — чи то ресторани, чи то «плази», роуд-моли або супермаркети — служать одній меті: стимулювати «брак», сформувати в суб'єкта уявлення про власне життя як про «сірість», що припиняє його гідність і свідчить про життєвий неуспіх. Формується емоційний стрес, а система відразу ж дбайливо пропонує універсальні засоби для його купірування — скуштувати заборонений плід, відчути себе паном, насолодитися владою, успіхом, раніше недоступною їжею, естетично організованим простором і увагою «симулятивних рабів» — персоналу сфери обслуговування.

На Сході відносини пана й раба реалізовані в більш чистому вигляді. У наших краях ми маємо справу з химерним поєднанням панування і підпорядкування, які породили тендітне створіння: «вільну людину», яка навряд чи колись існувала насправді,— тобто, європейського громадянина. Розщеплення культурного атома «*civitas*» на рабів і панів, руйнування культурних заборон, які зведено зусиллями десятків поколінь, обіцяє вивільнити таку кількість енергії, що культурі Заходу важко встояти перед цією спокусою. Особливо під впливом воістину тектонічних поштовхів радикального гедонізму.

Коли політика перетворюється на недиференційоване «дещо», коли будь-який поділ на «ми» і «вони» забарвлено в кольори нарцисичної потреби, залишається непереборним лише *соціальний розкол*, що розділяє людей, як ріка Стікс розділяла світи живих і мертвих, хоча при цьому жодна зі сторін не може бути впевненою у своїй приналежності до того чи іншого світу. Демократичні вибори можна порівняти з переходом хитким містком через потік, береги якого постійно віддаляються. Дві базові псевдонауки, свого роду мари нашого часу,— економізм і політизм — служать мостом через соціальний розкол тільки для політтехнологів і політологів, цих шаманів, які волають до духів електорату або патронату залежно від заангажованості.

Медійний популізм, він же сфера симуляції уявного злиття низів і верхів,— не більше ніж фантазм¹ подолання реальності, що виходить із-під контролю. Зрозуміло, держава як система контролю тяжіє до ще більшого контролю, який неминуче обертається загальновідомим «хотіли як краще, а вийшло як завжди». І все ж сильним є не той режим, що ґрунтується на ефективному центральному контролі, а той, що спирається на *децентралізоване самообмеження громадян*, що є абсолютно неможливим в умовах приватизованого «браку». Ефективний самоконтроль можливий тільки у специфічних когерентних станах соціуму, які сьогодні здаються чимось на зразок «землі обітованої». У рамках більш звичного для нас біополітичного порядку, коли «браку» відведено чітко визначене місце всередині державного механізму, влада правлячого класу ніколи не є безумовною — вона завжди часткова, двоїста, мінлива і скороминуща. Вона народжується, старіє і зникає.

Інша річ, коли «брак» генералізується, перетворюючи суспільство на соціальні брижі. Політика сьогодні фактично являє собою ар'єрґард

¹ Фантазм (у психоаналізі) — уявний сценарій, у якому здійснюється, частіше в спотвореному вигляді, те чи інше бажання суб'єкта (зазвичай, неусвідомлене).

цілого ряду застарілих понять: демократії, розвитку, процвітання, соціальних завоювань, прав людини, успіхів науки і техніки, і, нарешті, свободи. Усі вони не є чимось сталим, позитивним і приреченим на нескінченне відтворення. Демократія як ідея є гарною тільки в момент своєї появи, у момент, коли вона приходить на зміну деспотії, що віджила своє. За кілька десятиліть вона починає набувати іншого вигляду. Виникає безліч демократичних на вигляд режимів, які перебувають у стані перманентного розкладання. Звідси і загравання з націоналізмом, який внутрішньо завжди тяжіє до тоталітаризму. «Розвиток» і «процвітання» перетворюють спочатку на формулу мовлення, а потім — і на справжню біду для суспільства, яке нещадно катували «реформами», через які безперервно доводиться затягувати паски. Та й чим, власне, є «економічний розвиток», якщо не «браком» у дії?

Чи варто шкодувати про те, що «політичне» повторює гірку долю «соціального», що є роздутим до повної безглуздості? Навряд чи крах «політичного» приведе до якогось нового звільнення. Крах нового капіталізму зовсім не обов'язково приведе до появи чогось кращого. Навпаки, і найімовірніше, нам доведеться пройти крізь іще один період хаосу, нові Темні віки, зіткнувшись із найгіршими формами рабства, фанатизму, садизму і людиноненависництва. Підйом завжди є важчим за спуск, а деградація завжди є більш імовірною, ніж поступальний розвиток. Та лише подібне нелегке випробування здатне дати те, чого ми ніколи не мали,— шанс на перехід до іншого стану світу, до нового бачення людини і людства.